

muslimů v Indii trvá více než tisíc let, s pregnantním vhledem do současného stavu věcí, získaným jednak na základě vlastního pozorování, sekundární literatury ale i rozboru rozšířených populárních příruček pro indické muslimy, se naopak podařilo D. Markové. Dějinný vývoj jednotlivých fenoménů muslimsko-hinduistického soužití zde slouží ke genetickému pochopení a dokreslení podrobně probírané aktuální situace, důraz je kladen na náboženskou praxi a každodenní život indických muslimů (zejm. s. 98–113, 123–31). Za zmínku stojí zejména řada podrobně probíraných specifik, které odlišují indický islám (početně druhý na světě, relativně jen asi desetinový v Indii) od islámu arabských zemí. Tyto odlišnosti vycházejí ze skutečnosti, že „*hinduisté, kteří přijímali islám, v něm postrádali citové uspokojení ... pouhé poslouchání a plnění Alláhových příkazů a pečlivé vykonávání modliteb jim nepřinášelo duchovní naplnění*“ (s. 97) a tak do indického islámu pronikla a jím byla reinterpretoována řada původně hinduistických praktik. Velký vliv *súfismu* (zejm. řádu *čičťija*) s jeho kultem světců a poutěmi k jejich hrobům například, mnohé přechodové rituály, požadavek ženina věna zatímco muslimský *mahr* (odvěnění) nabyl jen formální role, záporný postoj ke sňatkům vdov a rozvedených žen aj. Nejdůležitějším specifikem indického islámu však zůstává jeho kastovní systém (termín užívá D. Marková), sice volnější než hinduistický, přesto však výrazným způsobem zasahující do individuálního života, zejména ve věci kastovní endogamie, sociálního a profesního postavení. Islám naproti tomu do Indie přinesl svébytná řemesla (krejčí, pekař, řezník, hostinský), středověkou urbanizaci, architekturu a umění,

pochopitelně podnítil vznik urdštiny. V příslušné stati jsou na historické základy rozebírány i vzájemné vztahy obou majoritních konfesí v zemi.

Přítomný soubor statí představuje zajímavý vhled do aktuálního problému z per významných odborníků, zejména články L. Kropáčka a D. Markové pak zajisté nejlepší české zpracování dané problematiky. Časopis *Archiv orientální* si ke svým sedmdesátinám dal důstojný dar, a to i přes nezbytně nejednoznačné hodnocení příspěvků E. Gombára a L. Obuchové, jež sice nepochybně nejsou nezajímavé, které se však z výkladu aktuální problematiky utíkají ke skutečností celku známým nebo méně podstatným. Naskýtá se však zásadní otázka, budou-li tento sice populárnější psaný, přesto však především odborníkům určený, sborník číst ti, jimž by se měl do rukou dostat zejména, nositelé etnické a rasové xenofobie, předsudků plný „lid obecný“? Ať ji však zodpovíme jakkoli (běžnému čtenáři se tyto informace mohou dostat alespoň zprostředkovaně působením žurnalistiky), považuji vydání recenzované publikace za velmi přínosné.

Zdeněk R. Nešpor

Ervin Goffman: Všichni hrajeme divadlo

Praha, Nakladatelství Studia Ypsilon 1999

Kniha amerického sociologa E. Goffmana z roku 1959 pod názvem „*The Presentation of Self in Everyday Life*“ se téměř po čtyřiceti letech konečně dočkala českého překladu. Jejím prostřednictvím se tuzemský čtenář dostává k velmi zajímavé a dodnes v mnohém inspirativní koncepci herního přehrávání sociálních

rolí, včetně scénického, režijního, jevištního či kostýmního uchopení dramatu sebe-představení „já“ jako „aktérského“ vedení personální linie signifikace.

Goffman rozdělil svůj text do šesti základních kapitol a přidal závěr, který jakoby zpětně doplňuje a upřesňuje poznatky, jež jsou rozvíjeny v předchozích částech. Rozbor hereckých výkonů jako výkladového standardu sebe-inscenace je rozváděn na pozadí reflexe „skutečnosti“, popisované jako dramatická. Nezbytným doprovodným instrumentářem rozboru je pak podle autora prvotní zkreslení skutečnosti, s následnou mystifikací a scénicky „upravenou“ sociální skutečností, v jejímž reflexivním poli je vždy zabudována lest. Je to vcelku pochopitelné, neboť autor velmi vhodně zařazuje do reflexivního zpracování skutečnosti prvek jáské sebe-inscenace, která má charakter instalování svých reflexí reality jako fasád, které si každé jednotlivé já přiřazuje a které zároveň umožňuje elegantní použití nezbytných vzorců idealizace.

Koncepci knihy nastínil Goffman už v předmluvě:

Ve své studii totiž sleduje „...problém z hlediska divadelního představení: odvozené principy jsou principy dramaturgické“ a dále upřesňuje, že se snaží „sledovat, jak člověk v obvyklých pracovních situacích prezentuje sám sebe a svou činnost před ostatními, jak řídí a kontroluje dojem, jež si o něm okolí vytvoří, a vše, co může být součástí jeho představení“ (s. 7).

* Celá první kapitola práce je podrobena principu analýzy a explikace výše uvedených postupů, jimiž jedinec vstupuje do sociální interakce jakoby přezbrojen, aby dokázal udržet kontrolu nad fungujícími výrazovými prostředky, jež jsou momentálně, tj. v reflexivním poli jedincem kontrolované situace, k dispozici.

Závěrečná kapitola pak přidává širší začlenění souvislostí, neboť Goffman rozvádí pojem rámce, který je pro výklad a pochopení jeho koncepce vcelku nezbytný (připomeňme na tomto místě jenom v krátkosti, že pojem rámce – frame – se stane později autorovi námětem pro samostatnou studii) a doplňuje jej o další dva relevantní atributy: analytický kontext a problematiku výrazu, jako určité součásti rolového gesta. Závěrečná pasáž textu je nakonec vlastním výkladovým schématem knihy.

Je totiž věnována problematice inscenování a instance vlastního já ve vztahu oboustranného vymezování. Kapitoly, které obsazují pomyslný střed knihy, tak slouží k rozvedení a potvrzení tezí, jež první kapitola obsahuje jako výkladová tvrzení a závěrečná část jako adjustační kontext.

Goffman vychází z několika elementárních předpokladů: předně si je velmi dobře vědom toho, že naprostá většina „informačních toků“, které probíhají na úrovni symbolické komunikace jsou více než dostatečně komplikovány ambivalencí sdělovaných významů. Z toho důvodu upozorňuje na funkci tzv. „nosičů významu“ či „nosičů znaků“, které v sobě obsahují dvojí hledisko: jednak zdroj informace a zároveň i zdroj informační modulace – šumu. Jestliže zároveň chápe komunikaci mezi jedinci především jako slib, jako způsob vyjednávání důvěryhodnosti o své osobě, je dostatečně jasné, že otázka kontroly svého vlastního chování je potom zaměřena na kontrolu reakcí druhých vůči naší osobě. V souladu s tzv. Thomasovým teorémem může Goffman uvést, že cílem takovéto „významové směny“ je příhodná a účelná definice situace. „...jednotlivec svým jednáním před ostatními ovlivňuje, jak danou situaci definují“ (s. 14).

Druhým předpokladem je tzv. „základní asymetrie procesu komunikace“. Jedná se o dva proudy komunikace, jeden, který je víceméně pod kontrolou jedince, chápaný převážně jako verbální a lze jej považovat za režijně vedený a druhý, tedy ten, který je k dispozici spíše těm ostatním a který vyplývá z celkového dojmu, kde ovšem převládají i ty „nosiče znaku“, které jsou spíše mimovolné a nepodléhají zcela, či vůbec, jedincově kontrole. Z těchto dvou základních předpokladů pak vyplývá, že způsob „...jakým jedinec sám sebe prezentuje, jej zavazuje k určitému způsobu chování a vyžaduje od něho, aby se vzdal všech náznaků, že je něčím jiným“ (s. 17). Pro Goffmana je ovšem určujícím hlediskem tohoto konceptu otázka morálky. Tedy způsob, jak lze „čist“ z různých projevů dramaturgických a definičních pravidel sociálních situací určité morální hledisko, či jinak řečeno: jaké hodnoty jsou zde distribuovány.

Podle autora je společnost organizována na principu, že každý jednotlivec, který má vlastnosti typické pro určitou společenskou vrstvu – tím se rozumí standardní stratifikační členění – má jisté morální právo očekávat, že jej ti druzí budou hodnotit a chovat se k němu s ohledem na aktuální zařazení do příslušné straty a současně, budou brány v potaz atributy prestiže a ocenění, náležející dané vrstvě, a to podle soudobých konvencí. Druhý autorův princip spočívá v představě, že každý jednotlivec, jenž se příslušným dramaturgickým inscenováním svého self zařazuje k určitému společenskému typu, by zároveň měl být i tím, za koho se vlastně touto inscenací prohlašuje.

Z toho pak plyne morální a hodnotový závazek pro ostatní, chovat se k určitému jedinci podle toho, kam se svou divadelní self-instalací zařazuje.

Právě morální povahu těchto definic učinil autor předmětem zkoumání ve svém textu. Jako doplňující informace lze považovat Goffmanovo upozornění na nezbytné rozdělení strategie a taktiky „defenzivních činností“, jež každý jedinec používá na ochranu svých vlastních definic situace. Autor hovoří o „obramném mechanismu“ v případě, že jde o zabezpečení používaných definic situace a naopak, uvádí pojem „taktu“ v případě, že druzí neprovádějí žádné „invazivní“ strategie vůči jedinci, ale spíše sdílením či taktním mlčením zachraňují jedincovu nabízenou definici situace.

Goffman v podstatě vychází ze základního předpokladu každého sociálního jednání: totiž z toho, že ve hře komunikačního vyjednávání je příliš mnoho motivů vedoucích k získání jistých výhod na to, abychom pomínuli kulisy a aranžmá, za kterých se toto vše odehrává. „...předpokládám, že jednatel má v okamžiku, kdy předstupuje před ostatní, mnoho motivů pro to, aby se snažil ovlivnit dojem, jaký okolí z celé situace získá“ (s. 21).

Jenom v krátkosti doplníme, že samozřejmě nejúčelnější strategií je v určitém smyslu „fatální strategie“, která v době, kdy tento text autor psal, nebyla ještě plně k dispozici (viz např. J. Baudrillard). Pro upřesnění: její smysl spočívá v možnosti uplatňování a naplňování tzv. „prázdného pravidla“, tj. možnosti předsunout nejen nosiče znaků, ale celý princip značení do polohy, kdy znaky přestávají používat na něco mimo sebe, ale naopak, začínají kopírovat svůj vlastní pohyb a nechávají označované bez jakékoliv vazby na označující.

V tomto případě je jakákoliv inscenace „self“ pouhou strategickou hrou instantních pravidel samotných, k nimž klíč má pouze a jenom ten, kdo je uvede do pohybu.

Takto daleko ovšem Goffman nešel, nicméně připomeňme, že jeho poznatky o jemných diferencích ve hře představení, spojených s kontrolou a mocí nad definicí situace, jsou zcela jistě formativní bázi budoucího konceptu personálního self-image.

Na závěr několik poznámek: autor tím, že pro vymezení tématu používá především pojmy z oblasti tetralogického diskursu, sice nezáměrně, ale přesto zdatelně poněkud rozvolňuje analytičtější pojmy filozofie či sociologie (v případě personálního představení self zasahuje oblast psychologie a navíc zde záměrně pomímám semiotické koncepcce) a dosahuje tak dvojího účinku. Pojmy jako „setkání“, „role“, „interakce“, „představení“, „úloha“ aj., jsou do divadelního rámce skutečně zařaditelné a lze je tudíž použít pro určitý typ analýzy – všude tam, kde Goffman hovoří o inscenaci self, je to vcelku namístě – ovšem pro obecnější zařazení – v tomto případě je pojem rámce poněkud nedostačující – je výsledek sporný. V oblasti sociální komunikace, statusu, prestiže či role jsou užívané příklady, jako tzv. empirické krytí hypotézy, v zásadě pouze popisné, nikoliv interpretativní a proto vhodné (viz např. Durkheim, či Santayana a popisy socializačních procesů – s. 57–58, dále Sartres. 73–74, či Orwell s. 121, pokud jde o jemné popisy rituálních zvyklostí a rolové prezentace spojené s hrou, příp. problematika kolegiální solidarity S. de Beauvoirové 157–158 atp.) v případě, že se jedná o velmi konkrétní popis určitého povolání, civilizačních změn či postavení ženy, ale problém vzniká tehdy, chceme-li propojit jednotlivé případy tak, aby pouze nespadaly do onoho užšího divadelního paradigmatu, ale naopak, aby s jeho pomocí rozšiřovaly či zpřesňovaly dosavadní pojmový arsenál příslušných disciplín.

Goffman si tento cíl patrně ani nekladl, ovšem na nezbytnosti tohoto propojení to nic nemění. Jakkoliv jsou jeho postřehy a zvolené příklady příhodné, je přesto nezbytné vzít v úvahu, že např. limitace hranic vlastního já, způsob jeho zažití a pochopené prezentace je mnohem přesněji a radikálněji popisován v textech, které např. nabídl J. Lacan. Imitační techniky pak předpokládají alespoň částečnou znalost děl D. Morrisse atp.

Taktéž bychom pro doplnění či zpřesnění mohli zmínit nutnost prohloubit problematiku komunikačních kódů, jemněji rozlišovat mody produkce s ohledem na označující praxi (viz např. J. Kristeva). Ale to bychom vlastně činili exkurz po tématech, autorech a disciplínách, které ve valné většině teprve po tomto textu následovaly.

Bez ohledu na závěrečné poznámky je třeba připomenout, že Goffmanův text je nutné přivítat, nejen proto, že zaplňuje jednu ze zásadních mezer v dostupné relevantní literatuře, ale především proto, že jde o knihu, která dodnes v sobě podržuje jisté kouzlo sdělení. Nelze než dodat, že to zcela jistě není málo.

Jiří Bystřický

Andrea Schnöller – Hannes Stekl (Hg): „Es war eine Welt der Geborgenheit...“. Bürgerliche Kindheit in Monarchie und Republik.

2., ergänzte und überarbeitete Auflage, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 1999, s. 308.

„To byl svět bezpečí“, tak rakouští autoři nazývají svoji monografii věnovanou vzpomínkám na měšťanské dětství za monarchie a republiky. Kniha vznikla